

## ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ АНТРОПОЦЕНТРИЗМУ МОВНИХ ІННОВАЦІЙ

*У статті розглянуто антропоцентричну парадигму в сучасних лінгвокогнітивних дослідженнях, виявлено антропосемічну спрямованість інноваційних процесів у мові. Розглянуто два етапи антропогенної активності при створенні нової лексичної одиниці.*

Час на зламі ХХ – ХХІ ст. став періодом стрімкого зростання досліджень різних аспектів пізнавальної діяльності людини. Широкого розвитку набула когнітивна наука, яка є порівняно новою галуззю, що вивчає роль інформаційних структур, розташованих між мовою та світом, та інтегрує дані психології, лінгвістики, філософії і комп'ютерології. У центрі її уваги знаходиться людське мислення, пізнання, досвід, концептуалізація та категоризація. У назву цієї науки ліг термін "когніція" (лат. *cognitio* – пізнання), що вказує на процеси, пов'язані з діяльністю людського мислення: сприймання, розуміння, запам'ятовування, вміння робити висновки тощо [1: 108].

Лінгвістиці як науці про мову відводиться провідна роль в когнітології. Когнітивна лінгвістика – це новий лінгвістичний напрям, у центрі уваги якого знаходиться мова як когнітивний механізм, задіяний у репрезентації (кодуванні) та передачі інформації [2: 109]. Когнітивна лінгвістика передбачає переведення сучасних мовознавчих пошуків у площину, що спирається на якісно нову теоретико-методологічну платформу [3: 3]. Визначилася установка на розгляд мови як відображення взаємодіючих структур людської свідомості, мислення й пізнання та на визнання нерозривного зв'язку когніції та комунікації [4: 5; 5: 10].

Когнітивна лінгвістика в центрі своєї уваги ставить питання, пов'язані з характером функціонування мови не як особливої знакової системи, а як особливої когнітивної здатності людини до специфічної мовної діяльності, у тому числі і здатності до багаторазового використання мовного знака в різноманітних функціях. Значення в когнітивній лінгвістиці розглядається як вербалізоване знання, а не як певний статичний набір умов істинності, не як "жорстка структура семантичних компонентів" [6: 49] або диференційних семантичних ознак, а як діяльний акт мислення, як психологічний феномен, що є динамічною ієрархією процесів.

На передній план виступають питання подальшого вивчення тих ментальних категорій, які не піддаються безпосередньому спостереженню і до яких у першу чергу відносяться: вихідні припущення, сподівання, наміри, знання, переконання, уявлення, думки, висновки тощо. Зближенню когнітивної парадигми лінгвістичних досліджень із прагматичним підходом до вивчення мовних явищ сприяло, по-перше, усвідомлення важливості впливу екстралінгвальних факторів, до яких, у першу чергу, належить діяльність людини й сукупність її намірів, умов і результатів; по-друге, розгляд мови як засобу впливу на партнерів по комунікації; по-третє, орієнтація найновіших лінгвістичних досліджень на опис мови в динаміці, що враховує стратегічну природу мовленнєвого спілкування [7: 9].

Як зазначають науковці, у лінгвокогнітивних дослідженнях неможливо не приділити увагу значенню людського чинника у процесі пізнання світу. Саме людина є центральним фігурантом цього процесу, вона є центром конструювання універсуму. Антропоцентричний підхід як загальний стиль мислення у всіх сферах пізнання здобуває все більше визнання, він є новим витком спіралі у розвитку науки. Панування його принципів споріднює лінгвістику із багатьма іншими сферами знань, адже інтерес до людини як до центру універсуму та до людських потреб як детермінуючих різні види людської діяльності знаменує переорієнтацію, яка спостерігається у багатьох фундаментальних науках.

Антропоцентризм як особливий принцип дослідження полягає у тому, що наукові об'єкти вивчаються перш за все згідно їх ролі для людини, згідно їх призначення для її життєдіяльності, згідно їх функцій для розвитку людської особистості та її удосконалення, "людина стає точкою відліку в аналізі тих чи інших явищ, вона залучена до цього аналізу, визначаючи його перспективи та кінцеві цілі" [8: 212].

Антропоцентрична лінгвістика вбачає у мові перш за все прояв людини у всіх сторонах її буття – психологічного та соціального, індивідуального та типового, учбового та професійного і т. д. У зацікавленості мовою вбачається зацікавленість проблемами її користувача, оскільки "неможливо пізнати мову як таку, не виходячи за її межі, не звертаючись до її творця, носія – до людини, до конкретної мовної особистості" [9: 8]. Сучасне мовознавство пов'язує мовленнєву діяльність з усіма видами людської діяльності, що об'єктивує його персонально-орієнтований та антропоцентричний характер. Антропоцентричний підхід іноді протиставляється комплексним системним дослідженням, однак, на нашу думку, це протиставлення у аспекті гуманітарного знання не можна вважати актуальним, оскільки людський вимір не протиставляється, а включається у дослідження. Форми реалізації тих чи інших норм або соціальних інститутів – технології – створюють самостійну реальність, до якої людина повинна віднести не як до чогось безумовно злого та ворожого, а як до невід'ємної частини людського буття.

Ми вважаємо, що антропоцентрична парадигма в епоху глобалізації є особливо важливою, оскільки інтерпретаційна складова пов'язана з мовою як модельною системою інтерпретатора. У процесі інтерпретації "реконструюється" або, іншими словами, "моделюється" уявний світ людини за розсудом лінгвіста-інтерпретатора. Предметом опису стає і реальний, і в деяких випадках нереальний, але бажаний стан справ. У цій парадигмі знімається грань між універсальністю вивчення мови та численними аспектами дискурсивних

практик, і, таким чином, знімається проблема редукції дискурсу до вивчення виключно мовних явищ та відбувається розширення у бік можливих моделей інтерпретації.

На нашу думку, антропоцентризм можна визначити як суб'єктність подання семантичного змісту. Це – рушійна сила розвитку номінативних мовних засобів, не зумовлених мовою ні як формальною семіотичною системою, ні як відображенням природи навколишнього світу. Його можна назвати інтерсуб'єктивністю, тобто суб'єктністю виражальних мовних категорій.

Мета статті – показати антропоцентричну спрямованість інноваційних процесів у мові, довести той факт, що в сучасній англійській мові антропологізована категорія ЛЮДИНА є найрепрезентативнішою, вона охоплює величезний пласт лексики, яка описує людину у всіх її проявах, а також те, що її когнітивна діяльність спрямована перш за все на саму себе.

У процесі знайомства з реальністю у свідомості людини утворюється певна картина світу (із вербальною та образною складовою), яка є неповторною у кожній людини, в кожній мові. Пізнання світу потребує нових мовних знаків для більш точного або повного позначення невідомого або зміненого феномена [10: 5]. Будь-яка мовна інновація є виразом, у першу чергу, особистості свого творця як у сукупності ідей, так і на рівні її мовної подачі, тобто інновації є способом прояву антропоцентричності. Специфіка цього способу полягає у невід'ємності етапів пізнання від особистості суб'єкта пізнання. Так, будь-який неологізм є концептуальним за своєю суттю: він відбиває статус тієї когнітивної структури, яка стоїть за словом та сформувалася у процесі категоризації людиною оточуючого світу на рівні повсякденної свідомості.

Когнітивна структура детермінує процес осмислення позначуваного, зумовлює вибір нової мовної форми або мовного значення. Як зазначають науковці, при утворенні нових слів дуже часто активно включається механізм образно-асоціативного способу мислення людини, здатність проводити інтелектуальні, емоційні, перцептивні аналогії та тотожності між системами понять різних областей свідомості та виводити з них певний смисл. Іманентною властивістю цього способу мислення є концептуальна метафора, яка постає не тільки інструментом вираження ідей за допомогою мови, а виступає способом осмислення концептуалізованих реалій буття [11: 225].

Концептуальна метафора розглядається науковцями як базова структура когніції, що дозволяє осмислити реальність у термінах поняттєвих структур, які склалися на базі сенсомоторного, фізичного або просторового досвіду індивіда та культурно-специфічних моделей, сформованих у колективній свідомості соціуму [11: 211].

Мовна метафора є поверхневим проявом, своєрідним ключем для розуміння концептуальної метафори і через неї – способом пізнання основ мислення. Дослідження людиною "поглинаючого" її природного та соціального буття здійснюється тільки за умови його споконвічної антропологізації та метафоризації. Тому ототожнення оточення з людиною було та залишається незмінним прийомом пізнання та практичного освоєння світу і пояснює, наприклад, появу антропосемічної семантики у процесі утворення неологізмів техносфери та залучення до цього процесу механізму метафорики. Слід зазначити, що саме техносфера, тобто "комп'ютерна" термінологіка, яка безпосередньо пов'язана з науково-технічним прогресом, дає найбільшу кількість інновацій та впливає на збагачення словникового складу англійської мови в цілому.

Антропосемічна конотація комп'ютерних термінів пояснюється аналогією, яку проводять між "людською" і машинною системами. Про це свідчить і широке використання медичних термінів для позначення "хвороби" комп'ютерних систем і методів "лікування" (*antidote, antivirus, hygiene, disinfection, vaccine*) [12: 34]. Такі новоутворення, як *home site, home page*, є проявом незмінної інтенції людської свідомості до створення комфортного та осмисленого середовища існування, своєрідного "віртуального дому".

Актуалізація емотивних проявів людини у значній кількості комп'ютерних неологізмів є доказом того, що людина є центральним конституентом техногенного континууму: *emotags* – емоційно забарвлена комп'ютерна символіка, *emoticon* – сигніфікат формату HTML, який застосовують у Інтернет-повідомленнях для індикації емоційних станів, *affective computing* – програмне забезпечення, яке відповідає за позитивні емоції та настрої користувача, *cuddletech* – технології, які було розроблено з огляду на зовнішній приємний вигляд, загальну приналежність для використання [13: 124].

Будь-яка мовна інновація виникає не в мові взагалі як системі об'єктивно існуючих, соціально закріплених знаків, а в реалізації цієї системи – в мовленні конкретних носіїв та у конкретному випадку мовлення. Спостереження за "долею" неологізмів підтверджують думку про некоректність визначення примату внутрішніх (іманентних) явищ у структурі мови щодо впливу соціальних чинників [14: 86].

Ми пропонуємо виділяти два етапи прояву антропоцентричності у процесі створення нової лексичної одиниці: **перший етап** – поява неологізму як результат когнітивної діяльності людини, **другий етап** – ухвалення нового слова до лексико-семантичної системи мови, детерміноване впливом соціуму на мову. Слід зазначити, що входять до узусу в першу чергу такі мовні новотвори, які передають актуальні поняття. Дослідження науковців свідчать, що дуже часто інтеграція оказіональних мовних інновацій у лексико-семантичну систему "залежить від їх пов'язаності з суспільними рухами, течіями, зумовлюється висуненням на передній план певних соціальних груп, у яких народжуються нові слова та словосполучення" [15: 9].

Соціалізація особистості людини пояснює розподіл неологізмів за соціофункціональними класами з урахуванням їх закріпленості за певними сферами людської діяльності, що дає можливість установити зв'язок між соціальними явищами й інноваційними процесами. Дослідники вважають головними постачальниками нової лексики і фразеології **сферу сучасної інформаційної техніки**, про яку було зазначено вище; **сферу економічного життя**, що відображає нові економічні теорії, явища, пов'язані з постійними реформами, прагненням удосконалювати економічне життя суспільства; **суспільно-політичну сферу**, що актуалізує діяльність політичних партій, виборчих кампаній, процеси глобалізації, зміни у словниковому складі мови,

пов'язані з концептом "політична коректність", феміністичними течіями і т.д.; **сферу повсякденного життя**, яка описує феномен прискорення темпу життя сучасної людини, особливості життя ділової людини, зміни у середовищі проживання сучасного суспільства.

Соціоцентрична парадигматика процесу входження нового слова до лексико-семантичної системи мови дає нам змогу припустити, що людина є саме тією ферментуючою засадою, на якій безпосередньо базується формування мовних новоутворень.

Таким чином, будь-які інноваційні процеси у мові так чи інакше пов'язані з антропогенною активністю, оскільки вони є результатом образно-асоціативного способу мислення людини, одним із проявів якого є встановлення аналогій між концептуалізованою сутністю та концептом ЛЮДИНА. Неологізми виступають інструментом пізнання нової дійсності людиною та втіленням світосприйняття людини, що є незмінним доказом антропоцентризму мовних інновацій.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Чаварга Я.М. Полісемія: недостатність мовних ресурсів чи результат когнітивної діяльності людини // Проблеми романо-германської філології: Збірник наукових праць. – Ужгород: "Патент", 2002. – С. 103-114.
2. Полюжин М.М. Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення: Монографія. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – 240 с.
3. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ языка: фреймовые сети // Мова. Збірник наук. праць. – Одеса: Одеський нац. ун-т, 2003. – С. 1-26.
4. Левицький А.Е. Основи функціональної лінгвістики. – Ніжин: Редакційно-видавничий відділ НДПУ, 2004. – 124 с.
5. Jackendoff R. Semantics and Cognition (Current studies in linguistic series; 8). – Cambridge, (Mass): The MIT Press, 1995. – 283 p.
6. Выготский Л.С. Мышление и речь // Избранные психологические исследования. – М., 1956. – 519 с.
7. Полюжин М.М. Когнітивно-прагматичні механізми іллокутивних моделей мовлення // Проблеми романо-германської філології: Збірник наукових праць. – Ужгород: "Патент", 2002. – С. 9-16.
8. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигматического анализа // Язык и наука конца 20 века. – М., 1995. – С. 144 – 238.
9. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М., 1987. – 53 с.
10. Чередниченко В.О. Інноваційна фразеологічна вербалізація в англійській мові (лінгвокогнітивний та соціолінгвістичний параметри) : Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 Запорізький нац. ун-т. – Запоріжжя, 2005. – 20 с.
11. Barcelona A. Clarifying and Applying the Notions of Metaphor and Metonymy Within Cognitive Linguistics: An Update // Cognitive linguistic research. Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast / Ed. By R. Dirven, R. Porings. – New-York: Mouton de Gruyter, 2002. – Vol. 20. – P. 207 – 279.
12. Зацний Ю.А., Пахомова Т.О. Мова і суспільство: збагачення словникового складу сучасної англійської мови. – Запоріжжя: ЗДУ, 2001. – 243 с.
13. Махачашвілі Р.К. Лінгвофілософські параметри інновацій англійської мови у сфері новітніх технологій: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – Запоріжжя, 2005. – 200 с.
14. Гармаш О.Л. Системність словотвору англійської мови та інноваційні процеси: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – Запоріжжя, 2005. – 186 с.
15. Зацний Ю.А. Розвиток словникового складу сучасної англійської мови в 80-ті – 90-ті роки XX століття: Дис... д-ра філол. наук: 10.02.04. – К., 1999. – 409 с.

Матеріал надійшов до редакції 15.04.2006 р.

#### ***Таценко Н.В. Теоретическая основа антропоцентризма языковых инноваций.***

*В статье рассмотрено антропоцентрическая парадигма в современных лингвокогнитивных исследованиях, выявлена антропоцентрическая направленность инновационных процессов в языке. Рассмотрено два этапа антропогенной активности в образовании новой лексической единицы.*

#### ***Tatsenko N.V. The theoretic fundamentals of language innovations anthropocentrism.***

*The paper examines the anthropocentric paradigm of modern linguistic-cognitive research, anthropocentric tendency of the language innovations processes. Two stages of the anthropogenetic activity in the creation of a new lexical unit are distinguished*